Iulia Mărgărit

MUNTENISMELE, CRITERIU DE LOCALIZARE A UNOR PROVERBE

Publicarea unei culegeri de „proverburi şi ghicitori” sub titlul „Românul glumeț”, în a doua jumătate a secolului trecut, la Bucureşti, oferă cititorului contemporan, peste timp, o suită de precepte morale, care îi atrag atenția nu numai prin mesajul transmis, ci şi prin elementele lexicale-cheie (ori în relație cu acestea), folosite pentru formularea mesajului respectiv. De cele mai multe ori, este vorba de lexeme învechite, ieşite din uz, sau cu specific local, regional. În consecință, ele ar putea constitui un criteriu de localizare a creațiilor respective, în sensul producerii şi circulației lor, anume în partea sudică a țării, sau doar a adaptării lor în aceeaşi zonă, prin substituirea nucleelor lexicale cu regionalisme adecvate.

În cele ce urmează, prezentăm câteva dintre lexemele de acest fel, identificate în corpusul „Românul glumeț”. Pentru comentariu, le-am sistematizat după criteriul etimologic.

Elemente moştenite din latină sau din substrat:

a, prep. cu caracter arhaic < lat. *ad*, în construcții, cu acelaşi caracter, ulterior aglutinate: *a fund*: *Banul te bagă **a fund**, banul te scoate în und* (40)[1]. Structurile primare *a fund, în und(ă)* indică nu numai elementele asociate, în mod simetric, statutul lor morfologic, ci şi relația concurențială dintre cele două conective *a/în*, balanța înclinând, în timp, în favoarea ultimului, cel dintâi sfârşind, adesea prin fuzionare cu numele postpus, ca şi în cazul de față, cf. adj. *afund, ~-ă*, „adânc, ~-ă” (Mărgărit 2011: 262–275). Un caz similar îl constituie adv. *a nume* „pe nume”: *Spuneți-mi acum **a nume** / Ce pom e acela-n lume* […]? (ulmul) (63). În contextul citat, atât grafia cât şi semantismul sunt relevante pentru identitatea construcției prepoziționale corepunzătoare, fiind vorba de o ghicitoare, precum şi pentru perspectiva aglutinării. Fără să reprezinte un element specific, exclusiv, graiurilor sudice, prepoziția **a** era cunoscută şi acestora şi este chiar, în etapa actuală, activă în zonă (DGS, I, s.v.). După DA, conectivul, la începutul secolului trecut, era propriu altor provincii;

argea s.f.: *Mica, mititeaua, umple **argeaua**!* (= lumânarea) (182). Sensul cuvântului, *argea*, în context, este clarificat de un corespondent din Ialomița, al cărui răspuns la Chestionarul lui Hasdeu, a fost inclus în HEM, 309–311: *În timpurile trecute, pe când cultura cânepei şi a inului era în floare, în județul nostru, femeia de la țară obişnuia a țese pânza de tort într-un mic bordeiaş, săpat în formă de dreptunghi în care se aşeza războiul ... Acest bordeiaş se numea **argea**. Umbra şi umiditatea ce domneau în **argea** dădeau firelor de tort o duritate*

[1] Cifra reprezintă numărul de ordine sub care a fost aşezat proverbul în volum.

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

care permitea ca pânza să se ţească bine şi des, fără a se rumpe vreun fir, cum s-ar fi întâmplat afară în aer uscat. După o altă informaţie parvenită din Dâmboviţa, *argeaua* a reprezentat o construcţie de scânduri, *un fel de baracă sau de polată în care ţes femeile vara* (DA s.v. 1.). Hasdeu, *op. cit.*, comentează celelalte sensuri ale cuvântului, care, în cazul de faţă, rămân în afara interesului nostru, limitându-ne la cel de bază, în formularea din HEM, II: *argea* 1. „în ţesătorie, numai cu acest sens a fost cunoscut până acum lexicografilor". Laurian-Massim: *argea* „groapă săpată în pământ în formă pătrată şi în care vara ţes femeile pânza, iar iarna se pun stupii"; Costinescu: *argea* „bordei, temnic în pământ, în care ţărăncile ţes pânză, materii care cer locul umed". Fără indicaţii asupra răspândirii, DA ilustrează cuvântul cu citate, exclusiv, din sudul ţării, ca şi HEM: Iordache Golescu („Convorbiri literare" 1874: 73) recomanda femeilor: *Întâi furca, apoi* ***argeaua*** *şi celelalte în urmă, niciuna să nu-ţi scape din mână!*; I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, I: 187, evoca activităţile câmpeneşti de căpetenie, specializate pe sexe: *Dar câmpul şi* ***argeaua*** *câmpeanul osteneşte / Şi dup-o cină scurtă şi somnul a sosit ...*; după Delavrancea, *Sultănica* 1888: 12, *argeaua* era domeniul în care unele fete se evidenţiau: *De harnică, harnică n-are cum mai fi: unde pune mâna, Dumnezeu cu mila. Sare din vârful stogului şi cade ca un fulg. În* ***argea*** *nu i se văd mâinile*. Ulterior, *argea* s-a restrâns la accepţia de bază „război de ţesut" (DEX s.v. 1.). După St. Dumistrăcel [2000]: 33, numele „războiului de ţesut a trecut asupra adăpostului în care acesta era construit, un uz care s-a generalizat (mai ales în sudul ţării)". Drept dovadă, sursele multiple în care lexemul apare, începând chiar cu ghicitoarea citată. Datorită cuvântului-cheie propus spre decriptare, între timp retras din lexicul uzual, aceasta a fost condamnată la o circulaţie tot mai limitată, până la dispariţie. O situaţie mai puţin drastică a cunoscut proverbul: *Nu te grăbi ca fata mare la* ***argea*** *şi ca văduva la măritat!* Sensul acestuia este dezvăluit în HEM, II: 310: „Fetelor leneşe, neplăcându-le ţesutul, de aici zicătoarea pentru cei molateci" (v. şi Pann, *Proverbe*, III: 15). Relaţia dintre tinere şi *argea*, în lumina reală, apare într-un fragment de cântec din Dobrogea: *Soacră-mea muiere rea / Mă trimite la* ***argea****!* (HEM, II: 310). Îndrumarea forţată a fetei la ţesut este motivul jocului de copii *„La argea, căţea!"*: *Se iau de mână mai mulţi copii, formând un cerc întins. Unul se face mumă şi altul fată. Muma e cu un băţ în mână şi sileşte pe fată la* ***argea*** (*id. ib.*). De aceea, apreciază Hasdeu, „*argea* pare în cea mai strânsă asociaţiune cu fete". Ca origine a lexemului, DA menţionează opţiunea lui Hasdeu (greaca), faţă de care propune un etimon din turcă, neconfirmat de Suciu. După Brâncuş, V: 30, *argea* provine din substrat şi cunoaşte o largă răspândire în dacoromână. Dicţionarele confirmă această realitate, pentru toate sensurile, în afara celui de bază. În absenţa indicaţiilor teritoriale, ne orientăm după proveniența citatelor, majoritar, de la autori din Muntenia. Pătrunderea cuvântului în paremiologie reflectă circuitul acestuia în zonă: *Muierea la război, ca bărbatul la* ***argea****!* (Iord. Golescu *apud* Zanne, II: 4628). După DA, *argea* apare în context doar pentru evitarea omonimiei, ignorând frecvenţa cuvântului în zonă: *La* ***argea****, fără vergea, n-ai ce căuta!* (Zanne, P., III: 6537); *Măi cazace, căzăcele / Ce caţi noaptea prin* ***argele****!* (idem, VI: 13258), dar şi în opera

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

lui Delavrancea (O, II: 182): *Copiii bat din palme, bunicul le cântă „Măi cazace, căzăcele/ Ce cați noaptea prin argele?”*, incursiune motivată de faptul că în spațiul respectiv lucrau tinere fete. În timp, proverbul a dezvoltat mai multe variante, prin contragerea structurii primordiale, *Nu te grăbi ca fata mare la **argea** şi văduva **la măritat***, cu evidentă tentă ironică, ambele persoane desemnate excluzând, dintre preocupările lor, obiectivele menționate. Apar astfel variantele, mai întâi, *Nu te grăbi ca fata mare la **argea**!* (cf. Bacalbaşa, S.A.: 100), apoi, prin abandonul lexemului perimat şi a secvenței corelative, următoarea: *Nu te grăbi ca fata mare la măritat!*, soluționare decisivă în redirecționarea conotației peiorative inițiale.

codru s.m. „bucată mare de pâine, mămăligă etc.” < lat. **quodrum*: *Omul flămând **codri** visează* (7); *Câinele nu fuge de **codru**, ci de ciomag* (11).

În legătură cu răspândirea cuvântului, DA face mențiunea „în toată țara”, dar textele ilustrative reprezintă, exclusiv, Muntenia. Tot în acelaşi sens, al provenienței, menționăm o versiune din Mehedinți: *Cine se culcă nemâncat **codri** visează* (Zanne, P., IV: 8887); *Flămândului îi pare miere **codrul** cel uscat* (*id., ib.*, V: 553). O dovadă suplimentară a caracterului regional al cuvântului o constituie atestarea unei variante basarabene a celui de al doilea proverb citat din colecția „Românul glumeț”: *Câinele nu fuge de **colac**, ci de ciomag* (I. Cr. 1998: 57/10; Prov. rom. 1992: 55), unde, în loc de *codru*, necunoscut în zonă, figurează *colac* „cozonac”, semantism arhaic conservat în graiurile din Basarabia, dar în DA s.v. 1. semnalat, firesc, pentru „Transilv., Ban., mai rar în alte părți”;

dupe, prep. în varianta fonetică hipercorectă pentru forma etimologică *după* < lat. *de post*, pusă în circulație prin pseudointerpretare, din cauza rostirii munteneşti *pă*, în loc de *pe*: *Tu umbli **dupe** el cu mila, şi el **dupe** tine cu pila; Mojicul **dupe** ce se cunoaşte? **Dupe** vorbă* (59);

estimp adv. „în prezent, acum” < *istum tempus*: *An scuipam în iarbă şi **estimp** în barbă* (43). CADE citează proverbe munteneşti care, indirect, indică repartiția teritorială a fostului compus: *An n-am câştigat, **estimp** am păgubit, la anu trag nădejde* (Pann). *An s-a ars şi **estimp** suflă* (Iord. Golescu), la care mai adăugăm încă unul: *An a mâncat leurdă şi **estimp** îi pute gura* (idem, *apud* Zanne, P., III: 6620);

foale s.n. „burduf, sac făcut din pielea unor animale” ; „abdomen, pântece” < lat. *follem*, cunoscut mai ales în aria vestică, dar atestat şi în sudul țării. *Te laşi moale, te bagă-n **foale*** (29) avertizează asupra pericolului de a deveni captiv din vină proprie. Ghicitoarea *Tata ridică **foalele**, mama bagă moalele?* (țestul) (196) ilustrează semantismul „abdomen, cavitate” [fig.] pentru tipul de cuptor definit de țest. Prin conversiune, *moalele* desemnează diversele feluri de aluaturi puse la copt. Acelaşi lexem, pentru zona sudică, este confirmat şi de alte surse: ***Foalele** pline cântă mai bine* – Mehedinți (Zanne, IV: 10033). Relativ recent, în graiurile munteneşti, cuvântul a fost înregistrat în două expresii: *a jupui **foale*** „a jupui un animal pe de-a-ntregul, fără tăieturi”: *A venit lupu, l-**a jupuit** aşa **foale**, l-a jupuit întreg aşa* [mielul], *fără ca pielea să se spargă* (*Gl. Munt.* / pct. 780, Saielele, com. Lunca, Teleorman). Făcând parte din seria sinonimelor corelative, reprezentând vestul dacoromânei, în patrulaterul *burtă / pântece / pâncete / foale*, urmaşul lat. *follem*

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

apare fixat şi într-o expresie semnalată în Argeş: *a se umfla în foale* [fig.] „a-şi da aere, a se îngâmfa” (*Gl. Argeş* s.v.). Atestările citate probează existența unei foste arii de circulație a cuvântului mai largă, în afara celei vestice. Pentru a crea expresii care să se impună, nucleul acestora trebuia să fi fost cunoscut vorbitorilor, în caz contrar ele nu ar fi intrat în uz, nu ar fi existat. Ipoteza pătrunderii, sub forma de texte cristalizate, presupune, de asemenea, cunoaşterea nucleului lexical, pentru preluare, altfel, operația nu ar fi putut avea loc;

lac s.n. < lat. *lacum* apare cu semantism diferit, față de cel specificat în DA, pentru Mehedinți: *O scobitură a pământului plină cu apă se cheamă **baltă**, când e mică; când e mare, se cheamă **lac***. Criteriul dimensiunii în evaluarea *lac / baltă*, în proverbele incluse în colecția din „Românul glumeț”, nu relevă posibila distincție: *Din picătură se face **lac*** (11); *Picând, picând, **baltă** se face* (25). De altfel, în ultimele două versiuni-zicale identificate, pentru acelaşi semantism, diferențele de înțeles par imperceptibile, mai ales, dacă avem în vedere consemnările recente, din aria sudică, pentru definiția *lac* „loc cu apă stătătoare după ploaie sau după inundație” (NALR – Olt., h. 332; ALRR – Munt. şi Dobr., h. 543, Gl. Munt, DGS, II, s.v. *lac* 2.);

morsica vb. [mai ales, despre animale sălbatice] „a muşca” < lat. *morsicare*, variantă a verbului *murseca*: *Cine e **morsicat** de şarpe, se fereşte şi de şopârlă* (41), al cărui semantism este echivalent cu *Cine s-a fript cu ciorbă suflă şi-n iaurt*. Crearea proverbului datează din epoca în care verbul moştenit din latină era uzual, fiind specializat pentru a exprima atacul curent al sălbăticiunilor asupra altor viețuitoare;

picere „picioare”, variantă morfologică de plural, de la *picior* s.n. < lat. *petiolus*: *Unde nu este cap vai de **picere*** (7), fără să putem preciza dacă textul constituie o adaptare sau o creație primordială, ca şi pentru următorul: *Găina, când se vede în grămadă, râcâie **cu picerele*** (39). În schimb, în exemplul care urmează, intruziunea ulterioară a variantei este (aproape) certă: *Merge doda* [= dada „iubita”] *pe cărare / Patru mâini, patru **picere,** / Patruzeci de unghişoare* (202) Impunerea formei regionale, chiar acolo unde produce perturbări în eufonia textului, se explică prin poziția consolidată a acesteia în grai;

puț s.n. „fântână” < lat. *puteus*: *Cu funia altuia nu te lăsa-n **puț*** (10) exprimă un sfat practic îndemnând la prudență şi circumspecție, ca şi celălalt: *Apă să bei din chiar **puțul** tău!* – Iord. Golescu *apud* Zanne, P, I: 104. Cuvântul face parte din seria celor propuse şi comentate de Valeriu Rusu (1963: 83–107) spre a extinde lista lexemelor definitorii pentru aria sudică, elaborată de Emil Petrovici şi completată, ulterior, de Romulus Todoran.

Elemente cu etimon necunoscut:

mălai[2] s.n. „făină de porumb”, produs de subzistență de-a lungul veacurilor pentru populația, majoritar, țărănească: *Ruda omului este punga cu bani şi sacul cu*

[2] În includerea cuvântului în categoria menționată, ne-am orientat după dicționare, care, în general, nu au rezolvat aspectul etimologic al cuvântului. După Avram PE: 118–123, *mălai* aparține fondului latin moştenit: **milialia*.

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

mălai (59), *Caută să ia din sac grăunțe şi din postavă* ***mălai*** (39). Soarta acestui regionalism a fost modificată prin preluare în varianta standard;

terci s.n. „preparat culinar: mălai fiert în apă; mămăligă fără consistență”, concordant, ca regim alimentar de bază al țărănimii, cu produsul anterior: *Cine are piper mult pune şi în* ***terci***, cu varianta moldovenească, consemnată din Covurlui, *Cine are sare pune şi-n chisăliță* (Com. Sat., IV, nr. 1: 456). Cuvântul marcat grafic figurează şi în alte proverbe din zonă: *Cine s-a fript cu* ***terci*** *suflă şi-n iaurt* (comunicat din Slatina) (Zanne, P., II: 5229).

Formații interne:

Derivate:

bumbăcar „negustor de bumbăcărie”, după DA, cu analiza *bumbac* + suf. *-ar*. Cu o unică atestare, la Anton Pann, cuvântul s-a perpetuat din dicționar în dicționar în virtutea aceluiaşi citat ilustrativ: ***Bumbăcarul*** *nu se uită cu ochi buni la câinele alb* (39);

cotoi s.m. „motan”: ***Cotoiul****, dacă-mbătrâneşte, şoareci mititei iubeşte* (41), modificare explicabilă, dată fiind scăderea virtuților de animal de pradă ale acestuia, cu vârsta; de aici opoziția dintre cele două categorii de animale. Explicația noastră s-ar părea că este numai o posibilă decriptare. Zanne, I: 1742 menționează interpretarea „bătrânilor le plac fetele tinere” = ***cotoii*** *bătrâni caută şoarecii tineri*.

După DA, cuvântul *cotoi* circulă pe o arie mai largă decât Muntenia, dar fără Transilvania. Relevant pentru statutul acestuia este faptul că, încă în secolul al XIX-lea, traducătorul basmului semnat de Ch. Perrault, în limba română, nu a optat pentru versiunea muntenească, ci a pus în circuit titlul „Motanul încălțat”, percepând *cotoi* ca un regionalism flagrant. Faptul nu îl împiedică pe Duiliu Zamfirescu să îl infiltreze, neizbutit, într-o alternativă de titulatură, în romanul „Viața la țară”, după ce deja se impusese versiunea citată: *Ia mai bine spune lu tata mare „Povestea* ***cotoiului încălțat****”!* (Zamfirescu, *Viața la țară. Tănase Scatiu*: 235). Pentru originea cuvântului în discuție, DA propune derivarea de la **cata* „pisică” < lat. *catta*, forma primordială, *cătoi*, urmând modelul slav *cot*. Întrucât modelul în cauză nu a fost atestat pe terenul limbii române, este greu să luăm în considerație influența acestuia. Mult mai probabilă rămâne derivarea moțională, dacă admitem baza *cata* pentru *cătuşă*, în cadrul căreia potențialul *cătoi* (cf. *vulpe* > *vulpoi*), prin accident fonetic, respectiv, asimilare vocalică regresivă la distanță [ă] – [o] > [o] – [o], ar fi fost modificat în forma *cotoi*. Derivatul astfel creat figurează în creațiile unor autori din Muntenia (După DA: *Întâlni într-o zi pe Chir Pisicovici, /* ***Cotoi*** *care avea bun nume-ntre pisici* – Alexandrescu, *Meditații*: 313. *Face odată rost de un* ***cotoi*** *şi de o pisică* – D. Stănoiu, C.I.: 128. ***Cotoiul*** *sta lângă dânşii şi torcea* – Ispirescu, L.: 282);

înnemeri, vb., derivat analogic după modele ca *înnopta, înnora*, denominative a căror bază începe cu nazala [n]. În cazul de față, deverbalul creat de la varianta învechită simplă nu se justifică decât formal, din motivul menționat. În prezent,

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

înnemeri cunoaşte o largă răspândire în partea meridională a ţării, fiind înregistrat în DGS, II, s.v. *înnimeri*, după următoarele surse: TDO, AFLR, ALRR – Munt. şi Dobr.: *Când a pus fata mâna pe o farfurie, un băiat sau o altă fată se uită să vadă ce este sub farfuria aia. Dacă* ***înnemereşte*** *de este acolo dinte* [= pieptene]*, spune că cică-l ia dinţos, cu dinţii mari* [pe viitorul soţ] (TDO, 356, pct. 979, Urzicuţa, fostul raion Băileşti). ***Înnemerea*** *săpun, zicea că-l ia lutos, murdar* (AFLR / pct. 821, Crevedia Mare, Giurgiu);

mănuşă s.f. „toartă (la oale, vase, căni)” < *mână* + suf. *-uşă* în: *Olarului, unde-i place, acolo pune* ***mănuşa*** (19) exprimă bunul plac al celui care are putere de decizie. Accesoriul menţionat, în alte zone, este numit diferit: *Donițele (cofele) cu sau fără capac (clapă sau pleoapă) au o coadă ce se cheamă* ***mănuşă*** *sau* ***toartă*** (Damé, T.: 85);

pisică s.f. „animal domestic carnivor din familia felidelor” < interj. *pis* + suf. *-ică* (DLR s.v.): *Unde nu este* ***pisică****, şoarecii steagu ridică* (4). Preluat de varianta standard, *pisică* s-a deregionalizat, spre deosebire de *mâță*, lexem emblematic pentru aria nordică. *L-a prins cu mâța în sac* s-a impus în această structură, prin preluare în limba cultivată, o eventuală rectificare ar anula autenticitatea textului cristalizat, ca atare, în graiurile moldoveneşti.

Compuse:

du pă, în locul compusului *de pe*, creat prin rostirea dură, specific muntenească, a prepoziției *pe* > *pă* şi, totodată, prin confuzie cu prepoziția *după*: *Vorbeşte cu duşii* ***du pă*** *lume* (52). Mai clare sunt exemplele următoare: *Umblă să ia două piei* ***du pă*** *oaie* (18); *De la un rău platnic şi cu cenuşa* ***du pă*** *vatră te mulţumeşti* (28);

gogoşi de tufă, compus, prin alăturare, ca şi cel anterior, cu semantismul „excrescenţă pe ramurile stejarului «querqus pubescens» (= tufă)”. Nu are calităţile *gogoşii de ristic* (= *gogoaşă de cerneală* sau ~ *de stejar*) „excrescenţă, de mărimea unei alune, ce se face pe ramurile tinere ale stejarului «quaercus infectoria»” (DA s.v. *gogoaşă*), întrebuinţat ca medicament astringent, pentru prepararea cernelii sau înnegrirea sprâncenelor. De aici, zicala *Cu* ***gogoşi de tufă*** *nu se înnegresc sprâncenele*, cunoscută în Munt., Olt., Dobr. (DLR s.v. *tufă*).

Compusul creat pe terenul limbii române ridică probleme pentru originea obscură a determinatului.

Formaţii externe:

Elemente bulgăreşti:

neam adv. cu semantismul „deloc”, pe lângă verbe, „niciun” şi „nicio”, pe lângă nume < bg. *njama*: *M-a trimis doamna de sus / La doamna de jos / Ca să coasă cusătură, / Fără* ***neam de tivitură*** (57). Împrumutul este specific Munteniei. În aria sudică, în prezent, *neam* se întâlneşte în construcţiile cu negaţie dublă, ca indice secund. În limba veche, acest tip de negaţie era construit cu *nimic*. Cu

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

timpul, construcţia s-a restrâns, dobândind un pregnant caracter arhaic. Se mai întâlneşte la românii minoritari din afara ţării (Mărgărit 2003: 227–234; idem, *Românii*: 58–67). În prezent, în graiurile munteneşti, construcţia a fost resuscitată cu aportul indicelui *neam*, element regional caracteristic zonei (Mărgărit 2010: 145–154): *I-a luat laptele* [vacii]. *Nu mai are lapte* ***neam*** (AFLR / pct. 823, Uieşti, com. Bucşani, fostul jud. Ilfov); *Dintre copiii toţi, pe mine nu m-a dat* [la şcoală]. *Şi mai aveam două surori, le-a dat, şi alea n-a-nvăţat* ***neam*** (TDM, I, 196, pct. 758, Topana, Olt);

noroi s.n. „pământ muiat de apa ploilor sau a zăpezilor, formând o masă păstoasă în care se afundă piciorul; nămol” < bg. *naroj*, în prezent absorbit de limba standard, în trecut specific pentru partea de sud a ţării: *Fuge de ploaie şi dă în* ***noroaie*** (5) = *Fuge de dracu şi dă peste taică-su*. Eufonia textului pledează pentru caracterul local al creaţiei;

obor s.n. (Munt., Mold.) „loc împrejmuit unde se ţine târgul de vite; târg de vite”: *Şi măgarul se vinde în* ***oborul armăsarilor*** „şi produsele inferioare se vând la un loc cu cele superioare”. Împrumutul de origine neo-slavă (bg., srb. *obor*) caracterizează vechile principate, spre deosebire de restul provinciilor unde un astfel de loc se numeşte cu un cuvânt provenind din vechea slavă *târg* < *trŭgŭ*;

tiugă s.f. „tigvă” < bg. *tikva*: *Şoarecele nu încape în gaură şi şi-a legat şi o* ***tiugă*** *de coadă* (26). Statutul de regionalism al elementului-cheie a fost confirmat, recent, de DGS, III, s.v. *tigvă*, prin numeroase atestări, pentru variantă, din Oltenia şi Muntenia, pe baza atlaselor regionale, a Gl. Munt., a volumelor de texte dialectale.

Elemente sârbeşti:

ciorbá s.f. „fel de mâncare constând dintr-o zeamă acrită, preparată din legume sau carne”, cuvânt mediat de limbile bulgară: *čorbá* şi sârbă: *čòrba* (Suciu) < tc. *çorba* şi conservat în proverbul: *Cine păzeşte sofraua mânâncă* ***ciorbaua*** (32). Alături de *ciorbá*, limba română a adoptat o variantă larg răspândită, *ciorbă*, care s-a generalizat, pentru început, în aria sudică, mai apoi prin „promovare” în limba standard, la nivel general;

dodă s.f. var. pentru *dadă* „iubită” < srb. *dada*, < tc. *dada*, regionalism (DLR s.v. *dadă*[1] 2.) (202): *Merge* ***doda*** *pe cărare, / Patru mâini, patru picere / Patruzeci de unghişoare?* (gravidă). Cuvântul se întâlneşte frecvent în creaţia populară din partea de sud a ţării: *„– Aolică,* ***dodă*** *fa, / Au, tu mi-ai făcut ceva / De nu te mai poci uita!”* (TPP: 313); *Foicică foi de bob, /* ***Doda*** *mea de peste Olt, / Cu moţişoru d-un cot!”* (FOM, II: 513).

Elemente turceşti:

chirigiu s.m. „cel care transportă oameni sau mărfuri, cu căruţa, în schimbul unei plăţi” < tc. *kiragy*, astăzi cuvânt învechit, pentru că îndeletnicirea a dispărut de mult, odinioară fiind deosebit de căutată, în cuprinsul Munteniei şi al Moldovei.

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

Drept dovadă, în ținuturile respective, se aprecia(ză) avantajul de a practica îndeletnicirea menționată: *Chiria deşteaptă pe **chirigiu** şi drumul pe călător* (32);

chiulaf s.n. „un fel de căciulă turcească mare (în jurul căreia se înfăşura turbanul)” < *kűláh*: *La aşa cap, aşa **chiulaf*** (13), zicătoare perpetuată prin substituția nucleului-lexical: *La aşa cap, aşa căciulă*. Împrumutul a dispărut odată cu dispariția obiectului şi a realității istorice în cauză, după o anumită popularitate, reflectată în paremiologia populară. *A avea chiulac* se utiliza pentru a exprima admirația față de cineva, recunoscut pentru inteligența sa, pentru capul său (v. DA s.v. *chiulaf*);

sofra s.f. impus în sintagma *sofra turcească* „masă mică la care se mânca şezând pe divan, pe un scăunel sau pe rogojină” < tc. *sofra*, apare în proverbe „de epocă”: *Cine păzeşte **sofraua*** … cu referire la avantajul celui aflat în slujba respectivă, privilegiat prin şansa de a fi permanent în proximitatea mâncărurilor. Cuvântul a dispărut odată cu obiectul denumit;

peşingea adv. [în legătură cu modul de achitare a taxelor, a impozitelor, a plăților] „în numerar, bani lichizi, peşin” < *peşinci* „idem”, în expresia *peşingea pe ipingea* „bani (re)vărsați pe o ipingea întinsă pe pământ”; de aici: *Mai bine **peşingea pe ipingea** decât cu toptanul şi banii la anul* (32).

Toponimele incluse în structura unor astfel de texte (Ungureanu 1982: 353) probează, prin ele însele, locul de emitere a proverbelor. Din acest punct de vedere, *A înnemerit orbul **Brăila*** (6) nu mai necesită comentarii. Sorgintea locală a acestuia se verifică prin creația paralelă, dar cu o altă circumscriere teritorială: *A nimerit chiorul **Suceava*** (Zanne, P., II: 5049). Pentru *Minciună cât **Colțea** de mare* (22), prin definiție, pendinte de Bucureşti, plasticitatea şi expresivitatea formulării au fost percepute, de bucureşteni, în special, atâta timp cât a existat turnul în cauză, situat în partea centrală a capitalei. Eficiența zicalei, prezentă, justificat, în „Ciocoii vechi şi noi” de N. Filimon, a început să pălească odată cu sacrificarea construcției în 1887, când edilii au decis modernizarea străzii. În planul limbii, demolarea a precipitat ieşirea din uz a formulei comparative, prin dispariția suportului real al acesteia, a elementului de referință.

Prezentarea lexemelor identificate în structura unor proverbe din culegerea „Românul glumeț”, demonstrează următoarele:

– pe de o parte, creațiile respective, proverbe şi ghicitori constituie, implicit, modalități de conservare a unor lexeme cu circulație limitată în timp şi în spațiu (*argea, estimp, chiulaf, peşingea* etc.), în construcții pietrificate;

– pe de altă parte, formațiile în discuție certifică crearea şi răspândirea acestor producții într-o anumită regiune, în cazul de față, partea sudică a țării, cu regionalisme proprii, în ciuda posibilității de considerare, a graiurilor munteneşti, ca „baza dialectală a limbii literare”.

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

Ele probează calitatea de elemente regionale a lexemelor-cheie prin: a. posibilitatea glosării acestora cu elemente lexicale specifice altor zone: *argea* „război de țesut, stative, teară”; *codru* „dărab, călcâi (de pâine)”, *cotoi* „motan”; *dodă* „lele, nană”, *estimp* „acum, în ziua de *azi*”; *foale* „burtă, pântece”; *lac* „tău”; *morsica* „muşca”; *neam* „deloc, defel”; *noroi* „tină, im(ală), glod”; *obor* „târg”; *pisică* „mâță”; *puț* „fântână”; *terci* „cir”; b. posibilitatea confruntării cu proverbe – variante din alte arii: *Câinele nu fuge de* ***codru****, ci de ciomag*, variabila constând în regionalismul substituibil: *codru / colac*: *Câinele nu fuge de* ***colac****, ci de ciomag*; *cotoi / motan*: ***Cotoiul****, dacă îmbătrâneşte, şoareci mititei iubeşte*, față de varianta moldovenească ***Motanului*** *bătrân şoareci mititei îi place* (Zanne, P., I: 2759), *pepeni / bostănărie, harbuzărie* [= cultura de …]: *Frica păzeşte* ***pepenii*** (57) prin raportare la *Frica păzeşte* ***bostănăria*** (***harbuzăria***).

ABREVIERI

AFLR	= *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.
ALRR – Munt. şi Dobr.	= *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, I–II, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1996.
Avram PE	= Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, „Etymologica”, 4, Bucureşti, [Editura] „Univers Enciclopedic”, 2000.
Brâncuş, V.	= Gr. Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983.
Com. sat.	= „Comoara satelor”. Revistă lunară de folclor. Blaj. Anul I, 1923 ş.u.
Costinescu	= Ion Costinescu, *Vocabular româno-frances*, Bucureşti, 1870.
DA	= Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
Damé, T.	= Fr. Damé, *Încercare de terminologie poporană*, Bucureşti, 1898.
Delavrancea O, II	= B. Delavrancea, *Opere*, II. Ediție îngrijită de Emilia Şt. Milicescu. Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1963.
DGS I–III	= *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, volumul I, Literele A–C, Bucureşti, 2009; volumul II, Literele D–O, Bucureşti, 2010; volumul III, Literele P–Z, Bucureşti, Editura Academiei, 2011, coord. Maria Marin.
DLR	= Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 şi urm.
Dumistrăcel [2000]	= Şt. Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*. Biografii – motivații. Ediția a II-a, revăzută şi augmentată, Iaşi, Institutul European.
FOM	= *Folclor din Oltenia şi Muntenia*. Texte alese din colecții inedite. Vol. I s.n. [Bucureşti], 1967.
Gl. Munt.	= *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Bucureşti, 1999.
HEM	= Bogdan Petriceicu-Haşdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice şi poporane a românilor*, tom. I–III, Bucureşti, 1877–1893; ediție îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, 1972, 1974, 1976.
ISE	= Iulia Mărgărit, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole*. „ETYMOLOGICA” 18, 2005.
Laurian-Massim	= A.T. Laurian şi I.C. Massim, *Dicționarul limbei române*, I–II, Bucureşti, 1871, 1876.
Mărgărit 2003	= Iulia Mărgărit, *Construcții cu negație dublă în graiul românilor din Ungaria*, în SCL, LIV, nr. 1–2, p. 227–334.

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)

Mărgărit 2010 = I. Mărgărit, *Noi construcţii cu negaţie dublă în graiurile munteneşti actuale* în *Studii de limbă română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, editori Gh. Chivu, Oana Uţă-Bărbulescu, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 145–154.
Mărgărit 2011 = I. Mărgărit, *O veche relaţie prefixală,* ***a-/in-*** *şi reflexele ei in lexicul dialectal*, in *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internaţional de dialctologie* (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010), [Cluj] [Editura Argonaut Scriptor], p. 262–275.
Mărgărit, *Românii* = I. Mărgărit, *Românii din afara României şi limba lor*. Perspectivă dialectologică, Bucureşti, 2011.
NALR – Olt. = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*. Vol. I–V, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Bucureşti, 1967–1984.
Prov. rom. = *De la lume adunate. Proverbe româneşti.* Chişinău [Editura Hyperion], 1992.
Românul glumeţ = *Românul glumeţ*. Basme, legende, tradiţiuni, oraţiuni de Anul Nou, de nuntă. Cântece populare vechi, ghicitori, Povestea vorbii sau proverburi etc. Partea I: *Proverburi şi ghicitori*, Bucureşti, 1874.
Rusu 1963 = Valeriu Rusu, *Contribuţii la descrierea graiurilor* (pe baza ALR II_2, „Fonetică şi dialectologie", p. 83–107.
Suciu = Emil Suciu, *Influenţa turcă* în *Contribuţii la studiul limbii române literare*, *secolul al XVIII-lea (1688–1780).* Coordonatori: Ion Gheţie şi Gheorghe Chivu, p. 153–190.
TDM, I = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1973.
TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.
TPP = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de... Bucureşti, Tipografia Modernă, 1885.
Ungureanu 1982 = V. M. Ungureanu, *Toponime în expresii şi proverbe*, în *Studii de onomastică*, III, volum îngrijit de Ioan Pătruţ, Eugen Pavel, Augustin Pop, Ion Roşianu, Gabriel Vasiliu, Cluj-Napoca [f.e.], 1982.
Zanne, P. = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–X, [Bucureşti], 1895–1912.

LES TERMES DE MUNTÉNIE, CRITÈRE DE LOCALISATION DES PROVERBES

(Résumé)

Ce travail se propose de démontrer le fait que les éléments régionaux de Munténie qui font partie de la structure des proverbes représentent la zone de provenance. La qualité d'éléments emblématiques de ceux-ci est prouvée par rapport aux régionalismes des autres provinces (*argea, război, stative, tiară*). En même temps les dictons et les proverbes constituent le cadre de perpétuation des lexèmes qui ont restreint leur aire de circulation ou même sont disparus.

Cuvinte-cheie: regionalism, semantism, arhaism, lexem-cheie.

Mots-clés: régionalisme, sémantisme, archaïsme, lèxeme-clé.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 septembrie nr. 13

BDD-A20042 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 01:53:22 UTC)